

Ángyán József
**MEZŐGAZDÁLKODÁS, VIDÉK,
KÖRNYEZET**

*„Az Úristen vette az embert
és Éden kertjébe helyezte,
hogy művelje és őrizze.”
(Teremtés könyve 2,15)*

1. A probléma

Milyen az a mezőgazdálkodás, amely úgy állít elő értékes, szermaradvány mentes, egészséges és piac képes élelmiszereket, valamint nyersanyagokat és megújuló energiahordozókat, hogy közben megőrzi a vidéket, a tájat, az élővilágot, a környezetet, és benne az embert és közösségeit?

Hogy tud a termelési, fogyasztási, társadalmi, szociális, regionális és védelmi feladatoknak megfelelni az a többfunkciós mezőgazdaság, amely a gazdálkodás és a vidékfejlesztés összekapcsolásával Európa és a világ fejlődési tendenciáit jelzi?

Ezekre és hasonló kérdésekre kell ma választ adnia annak, aki a magyar mezőgazdaság helyzetét az ezredfordulón értékelni és fejlesztésének lehetőségeit illetve korlátait elemezni akarja, és ez alapján hosszú távon is működőképes, fenntartható fejlesztési stratégiát akar kidolgozni a vidékfejlesztési közegbe ágyazott agrár-környezetgazdálkodás számára.

A mezőgazdálkodás hazai helyzete, megítélése és fejlesztése körül élesedő vitákat két ellentétes mezőgazdaság-konceptió vázlatos bemutatása jellemezheti a legjobban.

Az első vélemény szerint *„az iparszerű, nagy mesterséges energiaigényű, erősen kemizált és automatizált mezőgazdálkodás Magyarország agroökológiai potenciálja – szinte egyetlen erőforrása – kihasználásának legmegfelelőbb rendszere. A jelentkező problémák a tulajdonosváltás miatti felaprózottságból valamint a technológiai hibákból fakadnak, és az ipari eredetű anyagok, eszközök és energia felhasználásának jelentős visszaesése komoly károkat okoz az országnak. Nem szabad „szétverni” a magyar mezőgazdaság korábban kialakult infrastruktúráját, vagy ahol az már bekövetkezett, ott sürgősen állami intézkedéseket kell hozni, és költségvetési támogatást kell nyújtani a rendszer „helyreállításához”. A mezőgazdaság „lerombolása” a nemzetközi porondon szinte egyetlen versenyképes ágazatunkat veszélyezteti. A végrehajtásba „becsúszó” hibákat kell csupán kikiűszöbölteni, a technológiákat és a biológiai alapokat kell csak tökéletesíteni, és növelni kell a technológiai fegyelmet. „Nekünk termelniünk kell! Az egyebeket hagyjuk a zöldekre!” Még az EU-csatlakozásunk előtt ismét a '80-as évek közepének megfelelő szintre kell a termésátlagokat és a terméktömeget felfuttatni, hogy nagy kvótákat tudjunk a csatlakozási tárgyalásokon elérni. A demográfiai robbanás és a sokasodó világelelmészeti problémák tízrebe egyébként is ez az egyetlen etikailag elfogadható és gazdaságilag racionális fejlesztési irány.”*

A második vélemény szerint *„az iparszerű gazdálkodás teljesítette történelmi feladatát. Ez a gazdálkodási rendszer*

nem a helybelieknek ad munkát, egészséges környezetet és ehető táplálékot, hanem a helyi hagyományokkal és kulturális értékekkel szemben szinte kizárólag a beszállító iparok és az ezeket zömében megtestesítő multinacionális cégek érdekeit szolgálja. Ez a rendszer a természeti és társadalmi környezetet egyaránt veszélyezteti, energetikai és közgazdasági szempontból is irracionális, hosszú távon fenntarthatatlan, termékei rossz minőségűek, kemikáliákkal szennyezettek, táplálkozásfiziológiai értékük rossz, fogyasztásuk komoly humán-egészségügyi problémákhoz vezet, és a fizetőképes piacokon mindezek következtében alig értékesíthetők. A világelelmészeti problémákat nem az eddig is intenzíven művelt régiók ipari ráfordításainak további növelésével lehet megoldani, hanem annak a helyzetnek a felszámolásával, amelyben egy svájci vagy egy amerikai állampolgár az erőforrások és a javak több mint negyvenszeresével rendelkezik, mint egy szómáliai vagy egy etióp. Álságos, demagóg és az igazi lobbierdekeket elfedő tehát ilyen körülmények között az élelmészeti problémákra és a demográfiai robbanásra hivatkozva követelni a nagyobb ráfordítást és a több ipari eredetű anyag- és energiafelhasználást. Vajon a keletkezett többletet az érdekelt multinacionális csoportok ellenszolgáltatás nélkül átadják a nehéz helyzetben lévő régióknak? Nyilvánvalóan nem! E problémák a rendszer logikáján belül marad, „technológia-tökéletesítéssel” és ipari ráfordítás-növeléssel nem oldhatók meg. Olyan gazdálkodási stratégia-, rendszer- és szerkezetváltásra van szükség, amely a környezet érzékenységét, terhelhetőségét, termelési adottságait, valamint a mezőgazdálkodás egyéb (környezeti, regionális, foglalkoztatási, szociális, kulturális stb.) feladatait is figyelembe veszi.”

A kétféle helyzetértékelés, és az ebből következő jövőkép olyannyira eltér egymástól, hogy erre az eltérő lobbierdekek sem adnak elegendő magyarázatot. E vita láttán az embernek az a gyanúja támad, hogy a vitatkozó felek mezőgazdálkodáson nem ugyanazt, sőt megkockáztathatjuk, teljesen mást értenek. Nem könnyű ebben a helyzetben a magyar mezőgazdaságról, kilátásairól, fejlesztésének irányairól, lehetőségeiről közmegegyezéssel értékelést adni, és a feladatokat, teendőket megfogalmazni. Minderre azonban kísérletet sem igen lehet tenni, ha nem tudunk a mezőgazdálkodás céljait, feladatait illetően megegyezésre jutni. Vizsgáljuk hát meg mindenekelőtt a különböző mezőgazdaság-konceptiókat, valamint az európai fejlődés jellegzetességeit és irányát.

Mezőgazdaság-konceptiók és célok

Mezőgazdaság-fejlesztési stratégiánk alapelve, az országonkról kialakuló kép alapmotívuma a *„változatos élővilágú, tiszta környezetből egészséges, különleges minőségű és biztonságos élelmiszer”* mottó kell legyen. A környezetkímélő gazdálkodás új lehetőséget ad nemcsak a természeti értékek, a biológiai sokféleség fenntartására, hanem a termelési struktúra átalakulására (erdősítés, gyepesítés, tájgazdálkodás), a rekreációs fejlesztésekre (falusi, agro- és ökoturizmus) valamint az élőlétfenntartó, nagy hozzáadott értéket előállító termelési és feldolgozási rendszerek támogatása révén a vidéki térségek komplex fejlesztését, foglalkoztatási és szociális biztonságát is elősegítheti.

Az ország kiváló termelési potenciálját jó minőségű termékek, áruk előállításával feltétlenül hasznosítanunk kell, ám a mezőgazdálkodás a termelés mellett más feladatokat is el kell hogy lásson. A mező- és erdőgazdaság Magyarországon a kultúrtáj fő használója, a vidék megőrzésének, fejlesztésének, és egyben a vidéki foglalkoztatásnak is alapeszköze, ahogy a Vidéki Térségek Európai Kartája is fogalmaz „a mezőgazdálkodás a vidékfejlesztés gerince”. A kérdés most már csak az, hogy mit értünk mezőgazdálkodáson. A fenntartható mezőgazdaság céljait, feladatait, multifunkcionális jellegét figyelembe véve annak legfontosabb összetevői, közös elemei a következők:

- értékes beltartalmú, szermaradvány-mentes termékek előállítása;
- a meg nem újítható nyersanyagok és energia takarékos felhasználása;
- a talajt, vizeket, levegőt érintő környezetterhelés csökkentése, illetve elkerülése;
- a kultúrtáj ápolása és a biodiverzitás fenntartása;
- a kulturális-agrikulturális értékek megőrzése;
- munkalehetőség és elfogadható jövedelem biztosítása a lehető legtöbb ember számára.

E feladatok egyidejű megoldására az eddig volt – iparszerű, nagy mesterséges (fosszilis) energiaigényű, erősen kemizált, a mezőgazdálkodás céljai közül egyedül a tömegtermelést, tőkemegtérülést szem előtt tartó – gazdálkodás, úgy tűnik, kevésbé alkalmas. Az ökoszociális piacgazdaság közegébe ágyazott, többfunkciós mezőgazdálkodás a kemizált, iparszerű rendszertől eltérő megoldásokat követel.

Ez különösen igaz Magyarországon, amelynek agro-ökológiai adottságai kiválóak, gazdálkodási, agrikulturális hagyományai gazdagok, de energiahordozókban szegény, vidéke pedig jelentős munkanélküliséggel küzd. Meglehetősen szerencsétlen lenne ilyen körülmények között olyan fejlesztési stratégia kidolgozása és követése, amely jelentős állami támogatással és költséggel műtrágya, növényvédőszer, gép és üzemanyag formájában megjelenő drága energiát importál, majd azt egy „csúcsraíratott”, a potenciál felső határát közelítő szinten, génmanipulált szervezetekkel (GMO-kkal) termelő, a környezetet degradáló, az élővilágot végveszélybe sodró, és az embert, helyi közösségeket kiszorító rendszerben, rossz hatásfokkal, nagy tömegű, rossz minőségű terméké alakítja, amely csak igen nagy nehézségek árán és jelentős exporttámogatással, vagyis újabb állami költséggel adható el külföldön, vagy inkább „tuszkolható ki” az országból. Ez azonos lenne a külföldi beszállítók és fogyasztók magyar forrásokból történő támogatásával, valamint a magyar vidék és munkaerő egyidejű leértékelésével, a természeti és társadalmi tőkénk felélésével.

Nem elég tehát az eddigi stratégia, rendszer technológiáit tőkéletesíteni; új stratégiára és ehhez illeszkedő, ennek gyakorlati kereteket adó megoldásokra, rendszerekre van szükség. Ez az új stratégia az úgynevezett *multifunkcionális mezőgazdálkodás*, a környezet- és tájgazdálkodás lehet, melynek feladatait tehát két nagy körbe sorolhatjuk:

- a piac által szabályozott termelési feladatok, melyek az élelmiszerek előállításán túl a nem élelmiszer-célú termékek (megújítható nyersanyagok, energiaforrások stb.) előállítását is egyre inkább magukba foglalják, valamint

- a közzettel, a tájjal, a földdel kapcsolatos környezeti, társadalmi és kultúrfeladatok. Ez utóbbi „nem importálható funkciók” olyan közjavakat (élelmezésbiztonság, a kultúrtáj ápolása, a biodiverzitás fenntartása, a társadalmi és biológiai élettér megőrzése, az ökológiai infrastruktúra fenntartása, ökológiai stabilitás, népességmegtartás, munkaerő kiegyenlítés, a vendégfogadás és idegenforgalom alapjának biztosítása, paraszti értékek ápolása stb.) testesítenek meg, amelyek a piac hagyományos eszközeivel, az árakon keresztül nem szabályozhatók. Ezek ugyanakkor a vidék társadalmának és környezeti egyensúlyának fenntartásában növekvő szerepet töltenek be, így e teljesítményeket közvetlen kifizetések formájában a társadalomnak honorálnia kell.

Vizsgáljuk meg ezek után vázlatosan az európai agrárpolitika fejlődési útját és annak várható átalakulási tendenciáit, majd azt, hogy a nemzetközi és EU-csatlakozással kapcsolatos agrár-környezetvédelmi kötelezettségek teljesítése milyen lépések megtételét kívánja.

Az EU agrárpolitikájának változása

A mezőgazdálkodás mai európai modellje sokkal többet jelent, mint egyszerű árutermelést. Abból a felismerésből táplálkozik, hogy a vidéki térség nem csupán a termelés színtere, hanem biológiai és társadalmi élettér is, ezért a mezőgazdaság arra is hivatott, hogy a vidék sokoldalúságát fenntartsa. Ez az európai mezőgazdálkodás – szándékai szerint – úgy állít elő értékes, szermaradvány mentes, egészséges és piacképes élelmiszereket valamint nyersanyagokat és megújuló energiahordozókat, hogy közben megőrzi a vidéket, a tájat, az élővilágot, a környezetet és benne az embert és közösségeit. Ez a többfunkciós mezőgazdaság tud a termelési, fogyasztási, társadalmi, foglalkoztatási, szociális, regionális és védelmi feladatoknak megfelelni.

Nem volt ez azonban Európában sem mindig így. EU csatlakozási szándékaink tükrében célszerű kicsit közelebbről is megvizsgálni az európai folyamatokat, melyek megértéséhez érdemes legalább az 1960-as évekig visszatekinteni. Az azóta eltelt 35-40 évet három – egymástól törekvéseit és jellemzőit illetően alapvetően eltérő – szakaszra bonthatjuk.

Az első időszak (1960-1975/80) fő jellemzője volt, hogy a mezőgazdaság-politikát a kis családi farmok és a társadalompolitika problémái, azok megoldási szándéka határozta meg. Így a mezőgazdasági piac- és strukturapolitika fő elemei a következők voltak:

- ártámogatás,
- a mezőgazdasági termékek EU piacának védelme,
- a mezőgazdaság modernizálásának támogatása,
- beruházási támogatás.

Ezek fő indítékai a mezőgazdasági népesség viszonylagos nagy arányában keresendő, másrészt az a törekvés motiválta, hogy olyan bevételi biztonságot teremtsen, amely biztosítja a mezőgazdaság modernizálásának alapját.

A második időszak (1975/80-1990) fő motívumai a termelésnövekedés megállítására való törekvés és a vidék elnéptelenedésének megakadályozása voltak. A modernizációs politika ugyanis túltermeléshez, birtokkoncentrációhoz és elvándorláshoz, egyre súlyosabb környezeti és közösségi költségvetési problémákhoz vezetett. A termelést

és a modernizációt támogató mezőgazdasági piac- és strukturapolitikát mindezek hatására olyan intézkedések váltották fel, mint:

- a kvóta-rendszer a cukorpiac szabályozására,
- extra adókiivetés a tejpiac szabályozására,
- termékkivonás, ugaroltatás (gabonapiac-szabályozás)
- a mezőgazdasági termelés növelését célzó beruházások támogatásának megszüntetése,
- a természet és tájvédelem farmon belüli megoldásainak támogatása,
- a vidék komplex gazdasági fejlesztésének támogatása.

A harmadik – 1990 óta eltelt – időszak meghatározó motívumai a mezőgazdaság fizikai kibocsátásainak további csökkentése, a vidéki népesség helyben tartása, foglalkoztatása, a mezőgazdasági terület nem élelmiszer-termelési célú egyéb hasznosításainak támogatása és a környezeti problémák kezelése. E korszak egyik meghatározó eleme a GATT tárgyalások Uruguay-i fordulója, ahol a mezőgazdaság már a kezdet kezdetén a viták középpontjába került olyan kérdésekben, mint az exporttámogatások csökkentése, a fizikai termeléssel kapcsolatos támogatások – beleértve az ártámogatásokat is – megszüntetése vagy az úgynevezett környezeti csomag (*green box*) kérdésköre. Ezek a tárgyalások, valamint az EU költségvetési problémái vezettek az EU mezőgazdasági politikának Mac Sharry nevével fémjelzett reformjához, melyet olyan törekvések jellemeznek, mint:

- a termelés fokozott piaci szabályozás alá helyezése
- a közvetlen támogatások növelése,
- a termeléshez kötött területi támogatások, ártámogatások csökkentése,
- több – a környezeti csomaggal kapcsolatos – közvetlen támogatás,
- kevesebb exporttámogatás,
- a kvótarendszer reformja,
- a mezőgazdaság és a vidékfejlesztés összekapcsolása, integrált vidékpolitika kidolgozása.

Ezek az elvek több alapvető európai dokumentumban körvonalazódtak: az egyik az 1992-ben a CAP (Common Agricultural Policy – Közös Agrárpolitika) reform keretében elfogadott 2078/92 EU direktíva a tájfenntartás és a környezetvédelem követelményeinek megfelelő mezőgazdasági termelés támogatásáról, a másik a Vidéki Térségek Európai Kartája elnevezésű, az Európa Tanács által 1996-ban elfogadott alapdokumentum, a harmadik a 1257/1999. számú EU tanácsi rendelet, amely a vidékfejlesztés támogatási formáit határozza meg valamint az AGENDA 2000 című költségvetési reformcsomag.

A 2078/92. direktíva alapján a következő tevékenységek részesülhetnek támogatásban:

- *természetkímélő gazdálkodás*: a környezet és a természeti erőforrások védelmével összhangban lévő gazdálkodási módszerek alkalmazása, a tájjelleg és a tájképi értékek fenntartása, valamint a kipusztulás által veszélyeztetett helyi állatfajták *in situ* fenntartása;
- *extenzifikáció*: ezen belül a műtrágya és növényvédőszer felhasználás csökkentése, vagy alacsony szinten tartása, illetve az organikus gazdálkodásra vagy az extenzív kultúrák termesztésére való áttérés, illetve annak foly-

tatása, szántó extenzív gyepké alakítása, az egységnyi takarmánytermő-területre jutó állatállomány csökkentése;

- *a felhagyott szántó, gyep és erdőterületek kezelése,*
- *a mezőgazdasági művelés hosszú távú felhagyása környezetvédelmi célok érdekében*: különösen élőhelyek vagy természeti parkok létrehozása vagy a hidrológiai rendszerek védelme érdekében;
- *a közösségi célokat és pihenést szolgáló területek fenntartása, továbbá*
- *a fenti programokhoz kapcsolódó továbbképzések a gazdálkodók számára.*

A finanszírozás e területeken a szubszidiaritás* elvének megfelelően kiegészítő jellegű, vagyis a támogatott területeken a saját nemzeti hozzájárulást egészíti ki az EU az első célcsoporthoz tartozó területeken (ahova Magyarország területe is tartozna) az összköltség 75 %-áig, egyéb területeken annak 50 %-áig.

A Vidéki Térségek Európai Kartája ugyancsak egy olyan – témánk szempontjából igen fontos – európai alapdokumentum, amelynek célját a preambulum 5. pontja a következőkben határozza meg: „... azon alapelvek megfogalmazása, amelyeket alkalmazva olyan életképes mezőgazdasági, erdészeti és halászati/aquakultúra szektorokra épülő vidékfejlesztés valósítható meg, amely képes az emberi tőke megtartása és fejlesztése érdekében gazdasági tevékenységeket vonzani a vidékre, és amely védi és fejleszti a sokoldalú európai vidék gazdasági és kulturális örökségét.” Különösen fontos a második részben a vidéki térségek funkcióinak meghatározása, amely szerint a funkciók három csoportba sorolhatók:

- gazdasági,
- ökológiai és
- szociális funkciók.

A gazdasági funkciók között hangsúlyozottan szerepel az a feladat, hogy a vidéki térségeknek jó minőségű élelmiszerek mellett megújítható nyersanyagokat is kell termelniük az ipar és az energiaszektor számára, és hogy alapul szolgáljanak az üdüléshez és turisztikához. A mezőgazdaság és a vidéki térségek kapcsolatáról a karta megállapítja: „A vidék életképes mezőgazdaság nélkül nem töltheti be életbevágó feladatait, amely a vidéki élet követelményeire igazodva (vagyis családi gazdaságokban) szerveződik, és szoros kapcsolatban van a természettel. A mezőgazdaság a vidéki térségek gerince.”

A karta az ún. sokfunkciós mezőgazdaság kialakítását tartja szükségesnek, amely koncepció sajnos Közép- és Ke-

* Legteljesebb megfogalmazása XI. Pius pápa *Quadragesimo Anno* kezdetű enciklikájában olvasható:

„A társadalomelmélet szilárd és örök érvényű elve az a rendkívül fontos alapelve, amelyet sem megcáfolni, sem megváltoztatni nem lehetséges, ez így szól: amit az egyes személyek saját erejükből és képességeik révén meg tudnak valósítani, azt hatáskörükből kivenni és a közösségekre bízni tilos, éppen így mindazt, amit egy kisebb és alacsonyabb szinten szerveződött közösség képes végrehajtani és ellátni, nagyobb és magasabb szinten szerveződött társulásra áthárítani jogszerűtlenség és egyúttal súlyos bűn, a társadalom helyes rendjének felforgatása, mivel minden társadalmi tevékenység lényegénél és benne rejlő erejénél fogva segíteni, szubszidiálni köteles a társadalmi egész egyes részeit, ellenben soha sem szabad bomlasztania vagy bekebeleznie azokat.”

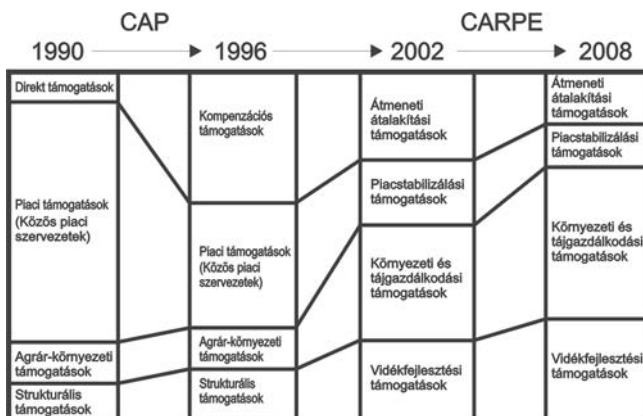
Az enciklika teljes szövege megtalálható *Az egyház társadalmi tanítása. Dokumentumok* c. kötetben (Szent István Társulat, 1993.)

let-Európa országaiban részben nem is ismert vagy a hagyományos agrárlobbik által nem elfogadott. A mezőgazdaság feladatai között a termelésen túl az alábbiakat sorolja fel:

- a táj megőrzése és gondozása, úgy is, mint a turizmus alapvető tökéje;
- a vidéki értékek, életstílusok és kulturális javak megőrzése, és más, a közösség számára szükséges szociális, foglalkoztatási feladatok.

A karta azt is hangsúlyozza, hogy a mezőgazdaság természetgazdálkodási és szociális, foglalkoztatási feladatainak teljesítését a társadalomnak megfelelő díjazással kell elismernie. Ez egyben a vidéki lakosság egyik fontos megélhetési forrása is lehet, és hozzájárulhat a mezőgazdaság hosszú távú stabilitásához is, hiszen olyan szolgáltatásokról van szó, amelyek – mint a karta is hangsúlyozza – „*csak helyben állíthatók elő és nem importálhatók*”.

Az európai értékrendszerben, az EU Közös Agrár és Vidékpolitikai koncepciójában (CARPE, 1998) valamint az agrárpolitika következő 7 éves költségvetési kereteit megteremtő AGENDA-2000-ben ezek az elképzelések és értékek egyre erőteljesebben jelennek meg. A Közös Agrárpolitika (CAP) reformjának egyre világosabban körvonalazódó fő iránya a támogatásokat fokozatosan a többfunkciós mezőgazdálkodás nem termelési (környezeti, társadalmi, foglalkoztatási, kulturális stb.) funkcióira helyezi át.

A CAP és a CARPE elemei (forrás: Buckwell Report, 1998)

Ennek lényege, hogy a mezőgazdasági politikának tovább kell haladnia abban, hogy ne csak szektorális politika legyen, amely a gazdálkodókat segíti a termékpiacokon, hanem egy területileg meghatározott, sokkal inkább integrált politika, amely az állami politika más elemeivel együtt hozzájárul a vidéki térségek fejlődéséhez. Ehhez úgy kell átalakítani azt, hogy a piaci ártámogatások helyett több közvetlen kifizetést adjon a kulturális, szociális, foglalkoztatási, környezeti és területi feladatokért. Célja az, hogy lehetővé tegye a gazdaságilag hatékony és környezeti szempontból fenntartható mezőgazdaságot, miközben serkenti az Unió vidéki területeinek integrált fejlődését, és csökkenti a konfliktust a mezőgazdaság és a vidéki térségek között. Négy fő elemből áll: piacstabilizáció; környezeti, társadalmi és kulturális – tájra vonatkozó – kifizetések; vidékfejlesztési kezdeményezések valamint az átmenethez szükséges átalakulás segítése.

Az elképzelés szerint hosszabb távon a kompenzációs kifizetések és a piaci támogatások – amelyek most a CAP költségeinek több mint 80 %-át teszik ki – teljesen megszűnnek, és részben az átalakulást segítő támogatásokra, de jelentősebb részben a környezeti és vidékfejlesztési feladatokra kerülnének átcsoportosításra közvetlen kifizetések formájában. Hangsúlyozottan kifizetésről, díjról (*payment*) van szó és nem támogatásról vagy segélyről (*subsidy*), mivel ez közpénzekből kerül kifizetésre a közösség számára szerződéses alapon végzett környezeti és regionális szolgáltatásokért. A mai politikai és agrár-környezetvédelmi intézkedések helyét az egyre bővülő agrár-környezeti és vidékfejlesztési kifizetések vennék át. Az exporttámogatások is teljesen megszűnnének, így a termelést korlátozó (kvóta és egyéb) rendszerre már nem lesz szükség, tehát megszűnne a CAP minden piactorzító és feszültséget okozó hibája.

Egyéb szakértői tanulmányok is az agrárpolitikában hosszú távon az agrárkörnyezeti és vidékfejlesztési kifizetések, kisebb részben támogatások szerepének döntővé válását prognosztizálják. A berlini csúcson 1999 március 26-án elfogadott AGENDA 2000 című EU költségvetési reformcsomagban megfogalmazásra került az európai mezőgazdaság új, multifunkcionális modellje, amelynek legfontosabb jellemzői:

- túlzott mértékű támogatásoktól mentes, versenyképes mezőgazdaság kialakítása, mely képes a világpiac felmerülő kihívásainak megfelelni;
- környezetkímélő termelési eljárások széleskörű alkalmazása, melyek által lehetővé válik a fogyasztók igényeinek megfelelő, minőségi termékek előállítása;
- sokszínű gazdálkodási rendszerek, formák megléte, a termelési hagyományok megőrzése, amelyek nem csak a termelési célkitűzéseket, a termék-kibocsátást veszik figyelembe, hanem a mezőgazdaság egyéb funkcióit is, a vidéki környezet, táj megőrzését, javítását valamint a vidéki közösségek erősítését, munkalehetőségek biztosítását is;
- egy egyszerűbb, közérthetőbb agrárpolitika kialakítása, amely világosan elhatárolja a közösen meghozandó döntéseket a nemzeti szintűektől, és amely a közösségi források felhasználását úgy irányítja, hogy ne csak szűk gazdasági körök, hanem a széles értelemben vett társadalom legyen azoknak haszonélvezője.

Az EU az AGENDA 2000 nevű reform-programcsomag részeként fogadta el az agrárpolitika 2000-2006 közötti időszakára a 1257/1999. számú EU tanácsi rendeletet, amely a vidékfejlesztés támogatási formáiról és módszereiről intézkedik. A rendelet lényege, hogy az eddigiekben elsősorban és többnyire egymás ellenében is „dolgozó” intézkedéseket rendszerbe foglalta, és meghatározta alkalmazásuk keretszabályait is. Intézkedéseit a következőkben foglalhatók össze:

- mezőgazdasági beruházások támogatása;
- agrár-környezetvédelmi és tájgazdálkodási támogatások;
- kedvezőtlen adottságú területek normatív támogatása (LFA támogatások);
- mezőgazdasági termékek feldolgozásának és értékesítésének támogatása;

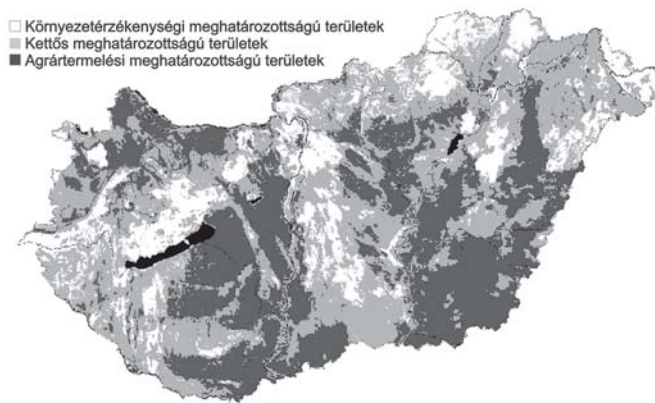
- erdőtelepítési támogatások;
- a rurális térségek alkalmazkodásának és fejlődésének elősegítése (néhány megnevezett lehetőség: falumegújítás, jövedelemszerzési és foglalkoztatási diverzifikáció elősegítése, mezőgazdasági vízgazdálkodás támogatása, vidéki (agrár) infrastruktúrák fejlesztése, falusi turizmus és kézműves tevékenységek támogatása, birtokrendezés támogatása, minőségi termékek marketingje, életkörülmények javítása stb.);
- idős gazdálkodók korai nyugdíjazásának támogatása;
- fiatal gazdálkodók támogatása;
- gazdálkodók oktatása, képzése.

Ezek tehát azok a fontosabb dokumentumok, amelyek az európai agrár- és vidékpolitika változásait jelzik, és egy olyan többfunkciós európai mezőgazdasági modellt körvonalaznak, amelyben a termelési-piaci elemek, az ökológiai-környezeti elemek valamint a társadalmi, szociális, foglalkoztatási, vidéki népességmegőrzési elemek egyenrangúan, egymást kiegészítve jelennek meg, s ezen elemek egymáshoz viszonyított aránya, súlya attól függően változik, hogy milyen régióban, tájon vagyunk.

Az agrár-környezeti program alapkonceptiója

A többfunkciós európai mezőgazdasági modell, a hosszú távon működőképes mezőgazdálkodás megvalósításának alapvető feltétele a környezeti alkalmazkodás, vagyis az, hogy a földet mindenütt arra és olyan intenzitással használjuk, amire az a legalkalmasabb, illetve amit képes károsodása nélkül elviselni. Selye János orvos-biológus „*Stressz distressz nélkül*” című munkájában az emberi társadalomra vonatkoztatva írja, hogy „*a többségnek a stressz hiánya és a túl sok stressz egyaránt kellemetlen, distresszt okoz. Ezért mindenkinek ... gondos önvizsgálatot kell végeznie, hogy megtalálja azt a stressz-szintet, amelynél a legjobban érzi magát. Akiknek ez a vizsgálat nem sikerül, azok vagy a tétlenség unalmától vagy pedig a folytonos túlzott igénybevételtől szenvednek.*” Selye megállapításai úgy tűnik az emberen túl kiterjeszhetőek az egész élő környezetre, természetre, annak rendszereire is. Minden környezet magában hordja ugyanis azt a használati intenzitási fokot, amely a selyei terminológia szerint nem okoz distresszt számára, amelyen „a legjobban érzi magát”, vagyis az alulhasználat és a túlhasználat okozta distressz elkerülhető.

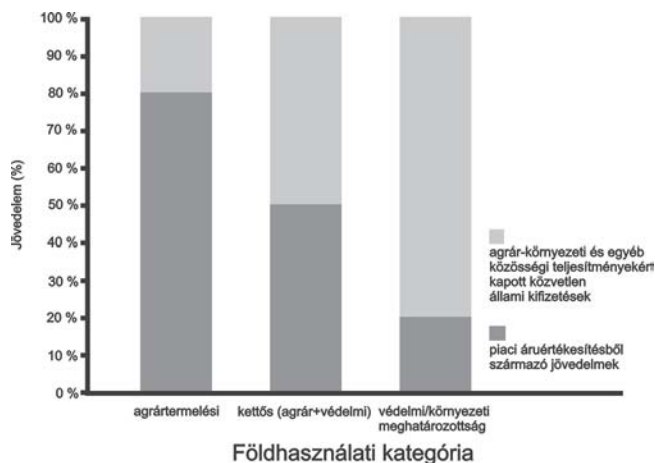
Az értékfenntartó gazdálkodásnak tehát egyik legfontosabb alapeleme a tájhoz, a környezetéhez illeszkedő funkció, ágazati rendszer és intenzitási fok megtalálása, vagyis olyan földhasználati rendszer kialakítása, amely magából a környezetből, annak adottságaiból és korlátaiból fakad, ahhoz a lehető legjobban illeszkedik. Miután elkészült Magyarország földhasználati zónarendszere, így ma már a felmérések alapján pontosan meg tudjuk határozni, hogy Magyarország egyes területei mezőgazdasági termelésre mennyire alkalmasak. Ezt térképen is ábrázolhatjuk, majd készíthetünk egy másik térképet, amely azt mutatja, hogy az egyes területek környezeti szempontból mennyire sérülékenyek. Ha a két térképet egymásra vetítjük, megállapíthatjuk, hogy a környezeti szempontok elsődlegessége mellett az ország melyik területén milyen intenzitású gazdálkodás támogatandó.

Magyarország területének elhelyezkedése az agráralkalmassági-környezetérzékenységi értékskálán

A fokozottan védett dolomit sziklagyepeken (a térképen környezetérzékenységi meghatározottságú területeken) nyilván semmilyen emberi beavatkozásra nem kerülhet sor, míg a jó termőtalajú alföldi területeken (a térkép szerint agrártermelési meghatározottságú területeken) célszerű a piaci versenykategóriában szereplő szántóföldi gazdálkodást folytatni. Az elkészült térkép alapján megállapíthatjuk, hogy az ország területének mintegy felén jelentős művelési ág változásra illetve gazdálkodási rendszer- és intenzitásváltozásra van szükség. Ennek során a vizsgálatok szerint mintegy 1,5 millió ha-t célszerű az intenzív szántóföldi művelésből kivonni, melyből mintegy 6-700 ezer ha erdőszítésre, 3-400 ezer ha gyepesítésre vár, mintegy 500 ezer ha pedig külterjes szántóföldi művelésbe kerülhet.

Azt, hogy a termelési, a környezeti és a regionális foglalkoztatási, társadalmi szociális feladatok milyen súlyt képviselnek egy adott térség mezőgazdálkodásában, az attól függ, hogy milyen adottságú területen helyezkedik el. Más szavakkal: a mezőgazdálkodásból élő családok jövedelmében a termelési feladatokhoz kapcsolódó piaci értékesítésből származó árbevétel, illetve az agrárkörnyezeti, valamint társadalmi, szociális és egyéb teljesítmények alapján kapott kifizetésekből származó jövedelem egymáshoz viszonyított aránya a térség adottságaitól, agroökológiai feltételeitől nagy mértékben függ. E két bevételi forrás kell, hogy a családok megélhetését biztosítsa. Míg azonban pl. a Bácskában vagy a Mezőföldön ebben a piaci árbevételek a meghatározóak, addig pl. az Őrségben vagy a Szatmár-Bereg térsé-

gében az egyéb teljesítményekért kapott állami kifizetések lesznek a meghatározóak.

Mindezekből fakad, hogy a vidéki térségek fejlesztési programjait erőteljesen befolyásolja azok agroökológiai adottsága, agrikultúrális hagyományai és környezeti érzékenysége. Ezen alapkoncepció gyakorlati megvalósításának kereteit, programját adja meg a Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program.

A Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program

Mindezekre figyelemmel született meg a – 2253/1999. (X.7.) számú kormányhatározattal megerősített – Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program (NAKP). Ennek elsődleges törekvése olyan mezőgazdasági gyakorlat kialakítása, amely a vidéki foglalkoztatási és jövedelemszerzési lehetőségek bővítésén, a természeti erőforrások fenntartható használatán, a természeti értékek, a biodiverzitás megőrzésén, a táj értékeinek megóvásán és egészséges termékek előállításán alapszik, és az alábbi célkitűzéseket fogalmazza meg:

- a környezetkímélő mezőgazdasági termelési módszerek széleskörű elterjesztése, ezáltal természeti értékeink, a biodiverzitás, a táj, a termőföld és a vízkészletek állapotának megőrzése és javítása;
- hozzájárulás egy fenntartható mezőgazdasági földhasználati, ésszerű területhasználati rendszer, illetve Magyarország agro-ökológiai adottságainak megfelelő kiegyensúlyozott és stabil földhasználati, termelési struktúra kialakításához;
- piacképes, kiváló minőségű, értékes termékek termelésének növelése, és ezáltal a mezőgazdasági exportlehetőségek minőségi javítása;
- a vidéki foglalkoztatási-jövedelemszerzési lehetőségek bővítése, vidéki életminőség javulásához való hozzájárulás, alternatív jövedelemszerzési lehetőségek kialakítása;
- a turisztikai potenciál fejlesztése, kihasználása elsősorban a vidék, a táj képének javítása, az ökoturizmus, falusi turizmus feltételeinek javulása révén;
- hozzájárulás egyéb vidékfejlesztési intézkedések sikeréhez, a vidéki népesség, a gazdálkodók termelési-környezeti ismereteinek fejlődéséhez, szemléletváltás elősegítéséhez.

E program a területek eltérő adottságainak megfelelően eltérő földhasználati kategóriákat és különböző mezőgazdálkodási rendszereket határoz meg és támogat.

Az NAKP célkitűzéseiben a különböző térségek adottságainak megfelelő, ahhoz igazodó fenntartható mezőgazdasági földhasználat kialakítása fogalmazódik meg úgy, hogy az megfeleljen az EU 2078/92 rendeletében foglaltaknak. A NAKP környezetbarát mezőgazdasági földhasználatot támogató célprogramjai két fő típusba sorolhatók.

Az első fő típust az úgynevezett *horizontális vagy országos célprogramok* alkotják, amelyek a hazai mezőgazdasági földhasználat teljes területére kiterjednek. Ezen programok célkitűzése az, hogy támogatást nyújtsanak a különféle földhasználati ágakban a környezetbarát termelési, gazdálkodási eljárásoknak, így elősegítsék a magyar agrárgazdaság új, hosszú távon is fenntartható, és versenyképes fejlődési modelljének kialakulását. Ennek érdekében

különböző támogatási programok révén segítse a környezeti szempontokat is figyelembe vevő gazdálkodási tervezés elterjedését, az integrált növény-, zöldség- ill. gyümölcsstermesztés, az ökológiai gazdálkodás terjedését, a gyepterületek és vizes élőhelyek megfelelő hasznosítását, valamint a környezetbarát állattartás kialakulását.

A célprogramok másik fő típusát az úgynevezett *zonális vagy térségi célprogramok* adják, amelyek az adott térség környezet- és természetvédelmi szempontú mezőgazdasági földhasználatát segítik, hozzájárulva az egyes térségek adottságaikhoz illeszkedő gazdálkodási formák elterjedéséhez, a tájgazdálkodás kialakulásához, a terület környezeti, természeti értékeinek megőrzéséhez és fejlesztéséhez. Ezen programok célterületei közé olyan térségek tartozhatnak, amelyek természetvédelmi, talajvédelmi vagy vízvédelmi szempontok miatt valamilyen speciális hasznosítást igényelnek. A térségenként kidolgozott földhasznosítási formák, gazdálkodási módszerek alkalmazását támogatják az egyes célprogramok. A térségi célprogramok hálózatot alkotnak, így kialakulhat az ún. Érzékeny Természeti Területek (ESA) rendszere.

Az NAKP intézkedései az alábbi célprogramok formájában kerülnek megfogalmazásra:

- agrár-környezetgazdálkodási alapprogram;
- integrált gazdálkodási célprogram;
- ökológiai gazdálkodási célprogram;
- extenzív gyephasznosítási célprogram;
- vizes élőhely-hasznosítási célprogram;
- az Érzékeny Természeti Területek hasznosítását biztosító (térségi) célprogramok;
- kutatási, tervezési, képzési, szaktanácsadási és demonstrációs programok.

A program jelenleg meghirdetésre kerülő szakasza a 2000. jan. 1. - 2006. dec. 31. közötti időszakot öleli fel.

A célprogramokban való részvétel önkéntes, a gazdálkodók maguk döntenek el, hogy részt kívánnak-e venni benne. Az országos programokhoz bárki csatlakozhat, akinek legalább 1 hektár saját tulajdonú termőföldje vagy erre vonatkozó tartós (legalább 10 éves) földbérlete van, a regionális és helyi programokhoz természetesen csak azok, akik a meghatározott régióban vagy kistérségben gazdálkodnak. A gazdálkodó, miután megismerkedik a feltételekkel és úgy dönt, hogy csatlakozni kíván, 5 éves szerződést köt az állammal, amelyben vállalja, hogy a szerződésben foglalt feltételeket (az adott célprogramban megfogalmazott gazdálkodási „szabályokat”) betartja. Ennek fejében évente rögzített (hektáronkénti vagy számosállatra vetített) kifizetést kap a szerződött időszakban. Ez fedezi a felvállalt intézkedések miatti esetleges jövedelemkiesést, a felmerülő többletköltségeket, és tartalmaz további 20% ösztönzést annak érdekében, hogy a célprogramokat vonzóvá és a környezetbarát gazdálkodási formákat versenyképessé tegye a gazdálkodók számára.

A várható kifizetési összegek csatlakozás előtti és utáni összehasonlítását a következő oldalon látható táblázat mutatja.

Célprogram	Kifizetési összeg (ezer Ft/ha)	
	EU csatl. előtt	EU csatl. után
Agrár-környezetvédelmi alappr.	15-20	35-50
Integrált gazdálkodási célpr.	15-35	40-65
Ökológiai gazdálkodási célpr.	10-60	40-120
Gyephasznosítási célpr.	10-20	25-40
Vizes élőhelyek célpr.	15-35	60-140
Érzékeny Természeti Területek célpr.	20-40	75-150
Képzési, szaktanácsadási p.	30-50/gazdálkodó	150-350/gazd.
Bemutató-gazdasági program cca.	500/gazdaság	2500/gazdaság

Az alapvető célkitűzés az, hogy a NAKP bevezetése által megteremtjük a lehetőséget a csatlakozást követő években az EU agrár-környezetvédelmi keretéből a lehető legnagyobb összeg felhasználására. Ez előzetes számítások alapján mintegy 250 milliárd forintot jelent majd éves szinten. A prognosztizált források lebontását az alábbi táblázat mutatja be.

Célprogram	Potenciális célterület (2006-2007) ezer Ft/hektár	Kifizetési forrás nagysága
		(jelenlegi EU minimum) milliárd Ft
Agrár-körny.gazd. alappr.	600/35	21
Integrált gaz. célpr.	2700/45	122
Ökológiai gazd. célpr.	300/50	15
Gyephasznosítási célpr.	400/25	10
Vizes élőhely célpr.	80/75	6
Érzékeny Természeti Ter. célpr.	1980/80	158
Összesen	6060	332

A Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program potenciális kiterjedése és a felhasználható kifizetési források bemutatása

Az EU tagállamok által alkalmazott kifizetési prémiumok minimális értékeivel számolva a program teljeskörű működése esetén 249 milliárd Ft (75 %) EU támogatást lehet megszerezni, amelyhez 83 milliárd Ft (25 %) társfinanszírozást kell biztosítani.

A megvalósítás sikerét a közgazdasági környezet megváltoztatása – olyan ökológiai adó- és támogatási/kifizetési rendszer kidolgozása és bevezetése – növelné jelentősen, amely a közterheket az élő munkáról az anyag-, energia- és környezethasználatra helyezi át, felértékelve ezzel az emberi munkát, a foglalkoztatást, az egészséges táplálékot és a tiszta környezetet; és leértékelve az embert kiszorító, környezetromboló, lineáris, egyfunkciójú gazdálkodási rendszereket.

Mindezen túl ki kell alakítani az agrár-környezetgazdálkodás oktatási, képzési, bemutatói, tanácsadó szellemi és fizikai infrastruktúráját, intézményrendszerét is, mely megvalósításának igen fontos eszköze.

Végezetül, de nem utolsósorban irányváltást kell elérni a mezőgazdasági kutatásokban és fejlesztésekben is. A tudományban az analízis és a szintetizáló közelítést egyenrangúan, egymást feltételezően kell kezelni! (Nemcsak a fákat, hanem az erdőt is vizsgálni kell! A különböző színű mozaikok „cizellált” kidolgozása a kép összerakásakor nyeri el értelmét! A mozaikgyártásnál nem alacsonyabb rendű a képek összerakása!). A mezőgazdálkodás többfunkciós felfogásának és az elmondottaknak megfelelően gyarapítani kell a polikultúrákkal, a körfolyamatokkal, a diverz termelési rendszerekkel kapcsolatos tudásunkat, a szintetikus ismereteinket. Olyan rendszerszemléletű (holisztikus meg-

közelítésű), interdiszciplináris kutatási programokra van szükség, amelyek nemcsak egy-egy tudományterület szempontjából kívánják a legjobb megoldásokat kikutatni, megtalálni, hanem olyan rendszerek kidolgozását célozzák, amelyek összességükben kielégítik az értékfenntartó (sustainable) fejlődéssel, gazdálkodással szemben támasztott követelményeket, vagyis úgy állítanak elő értékes termékeket, hogy közben megőrzik a környezetet, az élővilágot, a tájat s benne az embert és közösségeit, a helyi kultúrát és társadalmat.

E program megvalósítása, a mezőgazdálkodás, a vidék és a környezet harmóniájának megteremtése csak a különböző szakmák és tudományterületek együttműködésével képzelhető el. A fordulat a gazdálkodók, a fogyasztók valamint az irányítók részéről egyaránt olyan általános értékrendváltást feltételez, amely Magyarországon is reális távlatokat nyit az ökológiai alternatíva, az ökoszociális piacgazdaság közegebe ágyazott mezőgazdálkodás számára. Ehhez keressük a társakat és partnereket, s remélem, hogy a falufejlesztési program kidolgozásában és megvalósításában ez a helyzetelemzés is adalékokkal szolgálhat. Nem ragadhatunk le pillanatnyi érdekeinknél. Célunk csak az lehet, hogy ha száz év múlva utódaink értékelik mai tetteinket, azok visszatekintve is kiállják az utókor kritikáját.

(A Falufejlesztési Társaság Építész Tagozatának III. Országos Vándorgyűlésén elhangzott előadás átdolgozott változata; az eredeti előadás teljes terjedelmében és bibliográfiával megjelent az Ökotáj 22. (1999), és a Város Falu Régió 2000/3 számában.)

